

Vijf brieven aan Frans Coenen

Carry van Bruggen

Uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door J.M.J. Sicking

bron

Carry van Bruggen, *Vijf brieven aan Frans Coenen*. Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, Den Haag 1970

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/brug004jmjs01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / J.M.J. Sicking

Frans Coenen

Carry van Bruggen omstreeks 1912

Kees en Carry van Bruggen met hun beide kinderen; op de 2de rij Jacob Israël de Haan en een vriendinnetje van Mop van Bruggen

Inleiding

Toen zij op 5 november 1910 haar eerste brief aan Frans Coenen schreef, was Carry van Bruggen-de Haan 29 jaar en bevond zij zich midden in de periode waarin zij zich begon te ontplooien als schrijfster.¹ Haar literaire carrière was begonnen in Nederlands-Indië, waar zij enkele jaren gewoond had met haar man, de journalist Kees van Bruggen, die voor haar van zijn eerste vrouw was gescheiden en na zijn ontslag bij het socialistische dagblad *Het Volk* had geprobeerd in Indië een nieuw bestaan op te bouwen. Onder zijn leiding had zij, niet zonder flair, de journalistiek leren beoefenen en was zij zich gaan toeleggen op het schrijven van verhalen en schetsen.

Na haar terugkeer naar Nederland (1907) had zij zich betrekkelijk snel een reputatie als schrijfster verworven en getoond over een grote werkkraft te beschikken, daartoe mede gedwongen door de slechte financiële omstandigheden waarin zij en haar man verkeerden. Doordat zij een ondernemende en aantrekkelijke persoonlijkheid was, niet vrij van geldingsdrang, kreeg zij al spoedig vaste voet in het Amsterdamse wereldje van kunstenaars en journalisten, wat vergemakkelijkt werd door het feit dat zowel haar man als haar broer Jacob Israël de Haan over vele relaties beschikten.

In 1910 had zij al een vijftal boeken op haar naam staan, waaronder de succesrijke roman *De verlatene*, zij werkte regelmatig mee aan allerlei periodieken zoals het *Weekblad voor Indië*, *Groot Nederland*, *De Nederlandsche Spectator* en *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*; bovendien vertaalde zij enkele toneelstukken en werden er door Eduard Verkade en de zijnen en door Albert Vogel Sr. twee toneelstukken van haar zelf opgevoerd.

De stof voor haar werk, dat duidelijk beïnvloed was door de naturalistische beschrijvingskunst uit die tijd en niet altijd een verzorgde indruk maakt, had zij hoofdzakelijk gevonden in reminiscenties aan haar verblijf in Indië en in de onuitwisbare herinneringen aan haar jeugd, die zij als orthodox-joods opgevoed meisje grotendeels in Zaandam had doorgebracht. Een opvallende uitzondering vormt het lyrische verslag van een onbeantwoorde liefde, dat onder de titel *Enkele bladen uit Helene's dagboek* in het weekblad *De Samenleving* (1910-1911) verscheen.

Terwijl alles erop wees dat zij een populair schrijfster zou worden, had Carry van Bruggen zichzelf echter nog allerminst gevonden. Zij ging - naar de woorden van Annie Romein-Verschoor² - gebukt onder een drievoudig minderwaardigheidsgevoel: als jodin, als autodidakte uit een kleinburgerlijk milieu (haar vader

1 Veel informatie omtrent Carry van Bruggen kan men vinden bij: Dr. M.-A. Jacobs, *Carry van Bruggen, Haar leven en literair werk* (Gent, 1962); deze studie dient echter zeer kritisch gelezen te worden.

2 A.H.M. Romein-Verschoor, *Vrouwenspiegel, Een literair-sociologische studie over de Nederlandse romanschrijfster* (Amsterdam, 1936, 2de herziene druk), blz. 143.

was ‘gazzen’, zijzelf had genoeg moeten nemen met een gebrekkige opleiding aan een normaalschool) én als vrouw (de emancipatie van de vrouw stond nog in de kinderschoenen); zij trachtte deze gevoelens vaak te verbergen achter een schijnbaar zelfverzekerd en uitdagend optreden, maar groeide er slechts heel gedeeltelijk over heen. Sinds zij tot de overtuiging was gekomen dat het jodendom, waar zij met gemengde gevoelens tegenover stond, ten dode was opgeschreven, bevond zij zich levensbeschouwelijk bovendien in een vacuüm. Zij had oppervlakkig kennis gemaakt met onder meer anarchistische, socialistische en christelijke denkbeelden, maar deze hadden haar niet kunnen bevredigen; de levensverschijnselen bleven zich aan haar opdringen als een verwarrende veelheid, waarin zij geen orde kon scheppen. Tenslotte werd het haar langzamerhand ook duidelijk, dat zij zich al te veel had laten meeslepen door de naturalistische mode en dat zij in artistiek opzicht nog geen eigen gezicht had laten zien.

Ofschoon zij bruiste van vitaliteit, over alles een mening verkondigde en - volgens de journalist Henri Wiessing³ - zó koket leek ‘dat velen als een slaaf haar volgden en enkele anderen prompt in de eerste de beste boom klommen voor zelfbehoud’, was zij tegelijkertijd in hoge mate onzeker van zichzelf, wist zij met haar sensualiteit niet goed raad en zocht zij hartstochtelijk naar liefde en begrip voor haar gecompliceerde persoonlijkheid. De zorg voor haar gezin - zij had twee kinderen, die zij in een angstige liefde voor alle gevaren wilde behoeden - en haar grote gastvrijheid lieten haar te weinig tijd voor het vele werk dat zij op zich nam; bovendien verslechterde de verstandhouding met haar man in de loop der jaren in die mate, dat een echtscheiding op den duur niet uit kon blijven. Al deze factoren droegen ertoe bij, dat haar toch al zwakke zenuwgestel veel te lijden had.

In deze periode van ondernemingslust en onzekerheid zocht Carry van Bruggen contact met de vijftien jaar oudere Frans Coenen, die veel invloed zou uitoefenen op haar ontwikkelingsgang. Als conservator van het museum Willet-Holthuysen aan de Herengracht leidde hij een rustig bestaan, dat hem voldoende gelegenheid schonk om zich te wijden aan zijn artistieke en journalistieke bezigheden. Coenen had naam gemaakt met zeer sombere, naturalistische verhalen en romans, maar publiceerde al sinds enige tijd vrijwel geen belletrie meer; wèl werkte hij aan diverse studies en verschenen er vele bijdragen van zijn hand in bijvoorbeeld *Groot Nederland* en *De Amsterdammer*, voornamelijk toneelrecensies en boekbesprekingen, maar ook artikelen over actuele onderwerpen van allerlei aard. Veel tijd besteedde hij ook aan de vereniging Kunst aan het Volk, waarvan hij gedurende vele jaren secretaris was.

Coenen, die een trait d'union vormde tussen de Tachtigers en de jongere generatie, stond bekend als een gezaghebbend en onpartijdig criticus. Zijn wankele gezondheid was in de loop der jaren iets verbeterd en hij werd niet meer zo sterk beheerst door gevoelens van pessimisme en levensmoetheid. ‘Mijn vrienden hebben zich van

3 H.P.L. Wiessing, *Carry van Bruggen*; in *Singel 262* (Amsterdam, 1954), blz. 11.

Het Museum Willet-Holthuysen aan de Herengracht te Amsterdam

kant gemaakt, maar ik heb mijn misère van mij afgeschreven', verklaarde hij eens.⁴ Mede op grond van vage wijsgerige overtuigingen was hij tenslotte tot een compromis met het leven gekomen: 'Men moet liefst sceptisch revolutionair ofwel ongeloovig idealist zijn, dan kan men het met het leven wel vinden.'⁵

Velen vreesden zijn scherpe pen en noemden hem een cynicus; degenen die hem van nabij kenden, wisten echter dat zijn befaamde glimlachje zowel van geamuseerde spot als van begrip getuigde en dat hij de idealist in hemzelf niet altijd het zwijgen kon opleggen. In de omgang was hij een zachtaardig en beminnelijk mens, in wie vele vooraanstaande tijdgenoten een betrouwbaar vriend vonden en tot wie vele vrouwen zich aangetrokken voelden.

De ontwikkelingen in de literatuur volgde Coenen van zeer nabij. Langzamerhand ging hij inzien, dat naturalisme en simpel realisme als kunststromingen geen perspectieven meer boden. In welke richting de kunst zich dan wél moest ontwikkelen, stond hem niet duidelijk voor de geest, maar, betoogde hij in 1910: 'Er moet er wel een zijn die weer in volheid het leven verbeeldt, niet van mensen, maar van dé mens, het streven, bereiken en falen, smart en vreugde, ..een kunst van allen voor allen, een gemeenschapskunst, gelijk de Grieken en de Middeleeuwers hadden. Een streven naar idealisme, naar het verheven-algemene.'⁶

Al spoedig nadat Carry van Bruggen kennis had gemaakt met Coenen, ontstonden er sterke gevoelens van vriendschap en genegenheid tussen hen. Hij zal zich aangetrokken hebben gevoeld tot haar jeugdige overmoed, haar spontaneïteit en haar levendige geest; zij zal in hem de gevoelige en door het leven gerijpte man hebben herkend, die zij veroveren en beschermen kon en aan wie zij zich zou kunnen overgeven zònder haar geestelijke zelfstandigheid te verliezen. Zeker is, dat zij elkaar gevonden hebben in hun afkeer van alle pose en valse schijn en hun gedesillusioneerde blijven zoeken naar inzicht in de levensverschijnselen. Zij debatteerden en filosofeerden vaak met elkaar: Coenen bedachtzaam en gesteund door zijn grote belezenheid, ook op wijsgerig gebied (Hegel, Schopenhauer, Bolland), Carry van Bruggen scherpzinnig en als een 'selfmade woman'.

Degenen die Carry van Bruggen en Frans Coenen in de jaren rond 1910 persoonlijk goed gekend hebben, zijn ervan overtuigd dat er een bijzonder intieme verhouding tussen hen heeft bestaan; de hier gepubliceerde brieven bevestigen dit. Toch krijgt men de indruk, dat Coenen een enigszins afwerende houding nooit geheel achterwege heeft kunnen of willen laten; niet alleen zijn scepticisme, maar ook de omstandigheid dat hij zijn vrouw - ondanks een voor beide partners onbevredigend huwelijksleven - altijd heeft willen sparen, zal hierop van invloed zijn geweest.

In 1913, toen zij geruime tijd in Blaricum verbleef om over een inzinking heen te komen, discussieerde Carry van Bruggen nog per brief met Frans Coenen

4 Geciteerd bij Dr. K.F. Proost, *Frans Coenen, Een beeld van zijn leven en zijn werk* (Arnhem, 1958), blz. 79.

5 Coenen in *De Nieuwe Amsterdammer*, 12 augustus 1916.

6 Coenen in *De Amsterdammer*, 31 juli 1910.

over de verhouding tussen individu en gemeenschap en spanden zij zich gezamenlijk in om verbetering te brengen in het lot van de Russische gevangenen onder het tsarenbewind.⁷ Geleidelijk aan schijnt het contact tussen hen echter wat minder intensief geworden te zijn, al bleef er een warme vriendschap bestaan en werkten zij nog vaak nauw samen. Nadat haar huwelijk volledig stuk was gelopen en zij zich in 1914 voorgoed met haar kinderen in Laren gevestigd had, bleef Carry van Bruggen de koffiemaaltijden bezoeken die Coenen voor zijn intimi organiseerde⁸; er was echter een nieuwe fase in haar leven begonnen.

In een interview, dat haar in december 1914 werd afgenomen,⁹ heeft Carry van Bruggen zich uitvoerig uitgelaten over de voorafgaande jaren, die zij vooral zag als de tijd waarin zij zichzelf geworden was. ‘t Is heel langzaam gegaan: dat mezelve losmaken van den invloed van den tijd en dat mezelve durven zijn.. Ik heb veel moeten tobben.. maar dat is noodig: je moet aan jezelf het proces van je wording volmaken, voor jezelf een criterium zoeken, uit jezelf iets worden, een *zelf* worden, al ware 't dan maar een klein zelf..’

Tijdens dit proces had zij naar haar eigen zeggen buitengewoon veel steun ondervonden van Coenen, ‘den man die schreef zooals hij voelde, zooals hij het meende, zooals hij gewoon was te spreken, en die mij door zijn werk en door zijn raad den moed en de kracht heeft gegeven mezelf te zijn..’ Behalve Coenen¹⁰ moeten zeker ook genoemd worden: de cultuurhistoricus Dr. F.H. Fischer - door Wiessing niet onaardig getypeerd als ‘een menselijk vat, ook van kennis’¹¹ -, Frederik van Eeden, Arthur van Schendel en de fijnzinnige kunsthistoricus Dr. A. Pit, met wie zij later in het huwelijk zou treden. De buitenlandse auteurs die zij bewonderde waren Shaw, Anatole France en vooral Galsworthy, die volgens haar het juiste midden gevonden had tussen het hartstochtelijke gevoel en het meedogenloze begrip.

De eerste vrucht van Carry van Bruggens aarzelende zelfontdekking was de roman *Heleen* (1913).¹² Dit boek, dat zij terecht aan Frans Coenen opdroeg, betekende een geweldige sprong vooruit in vergelijking met haar vroegere werk.

7 In die tijd werden door diverse letterkundigen van naam (H. Roland Holst-van der Schalk, Frederik van Eeden, Jacob Israël de Haan, etc.) acties ondernomen voor deze gevangenen. Carry van Bruggen vertaalde een redevoering van Francis de Pressensé, *De verschrikkingen der Russische gevangenen* (Amsterdam, 1913), die door Coenen van een voorwoord werd voorzien.

8 Een verslag van zo'n maaltijd is gegeven door H.P.L. Wiessing, *Bewegend portret, Levensherinneringen* (Amsterdam, 1960), blz. 11 e.v.

9 Interview met André de Ridder, afgedrukt in *Den Gulden Winckel*, 15 juli 1915; ook de hierna volgende citaten zijn aan dit interview ontleend.

10 Later heeft Carry van Bruggen nog eens getuigenis afgelegd van haar sympathie voor Frans Coenen in een artikel in *De Amsterdamsche Dameskroniek* van 12 mei 1917.

11 Wiessing, *Bewegend portret*, blz. 19.

12 *Heleen, Een vroege winter* (Amsterdam, 1913); fragmenten uit deze roman waren verschenen in *De Gids* (1912, deel IV). In 1934 verscheen een door Frans Coenen ingeleide herdruk, waarin ook *Enkele bladen uit Helene's dagboek* werden opgenomen.

Niet een nauwgezette milieubeschrijving is het onderwerp, maar de innerlijke ontwikkelingsgang van een in zichzelf gekeerd meisje, dat verwonderlijk lucide en verbijsterende ogenblikken beleeft, die op den duur een metafysische onrust in haar veroorzaken. Ofschoon zij alleen maar verwarrende contrasten waarneemt, weet zij intuïtief zeker dat de Eenheid van alles móet bestaan: de bron waaruit al het afzonderlijke ontstaan is en waarnaar alles terug zal moeten vloeien. Zij vervreemdt meer en meer van het dagelijkse leven om haar heen en wordt uitgeput door een kwellende onzekerheid, totdat de liefde in haar leven verschijnt in de gestalte van een grijpte man van middelbare leeftijd. Zij probeert haar gevoelens voor hem te verbergen, maar tenslotte is dat niet langer mogelijk. Wanneer de man plotseling haar passie levensgroot voor zich ziet, weet hij dat hij deze niet kan beantwoorden. Van die dag af is de hoop van Heleen gedood en haar jeugd voorbij.

De betekenis van dit boek ligt niet in de vraag in hoeverre het autobiografisch is, maar in het feit dat Carry van Bruggen de kern van haar wezen ontdekt meende te hebben. In het al eerder aangehaalde interview verklaarde zij: ‘In *Heleen* heb ik voor de eerste maal werkelijk mijn stem gehoord.. dáár is 't meditatieve, 't intellectualistische van mijn natuur boven gekomen.. Het hoofdzakelijke voor me is de mensch, zijn wezen, zijne bestemming.. het zich afvragen wat het “Ik” in de samenleving beteekent, wat zijne plaats in de collectiviteit is.. Waar kom ik vandaan? waarheen ga ik? welke is mijn plaats op aarde? dat zijn de vragen die me gedurig in 't hoofd zitten.. *Heleen* is niets méér dan dat: het Ik dat zichzelf herkent en zijn eigen plaats aanwijst.’

Het is duidelijk dat Carry van Bruggen in de jaren na 1910 de weg gevonden heeft naar haar wijsgerig essay *Prometheus*,¹³ waarin zij in een dialectisch betoog de verhouding tussen Eenheid en Contrast zou proberen te bepalen en aan de hand van talloze voorbeelden uit de cultuurgeschiedenis de onophoudelijke strijd zou beschrijven tussen collectiviteit en individu, dogmatisme en twijfel, gezag en oppositie, tussen Jupiter en Prometheus. Hoe essentieel dit denken over zichzelf en de levensverschijnselen voor haar geweest is, blijkt uit het overgrote deel van haar werk. In haar laatste roman *Eva*, die als een synthese tussen haar literaire en wijsgerige werk beschouwd moet worden, heeft zij de kern van haar problematiek nog eens samengevat. ‘Er was een kloof, een duisternis, een onoverkomelijkheid, ik vond zelf geen weg en niemand kon hem mij wijzen. Ik droomde den Eene, het Eéne, maar hij was er niet ... het was er niet ... deze wanhoop, waar we elkaar kussende binnendrijven openbaart het mij... We moeten door deze wanhoop heen.. we moeten deze wanhoop kennen.. en samen, gezweept door de wanhoop, over de kloof, in elkaars armen. En het licht is doorgebroken, en mijn gezicht gloeit om wat ik plotseling ben te weten gekomen.. de formule voor de volledige overdracht is dat.. wat ik mijn leven lang heb gezocht en

13 *Prometheus, Een bijdrage tot het begrip der ontwikkeling van het individualisme in de literatuur* (Rotterdam, 1919; 2 delen). Aan dit uitvoerige essay, waarvan pas in 1946 een door H.A. Gomperts ingeleide herdruk verscheen, heeft Carry van Bruggen jaren lang gewerkt.

mijn leven lang heb geschuwd, en verheerlijkt en verafschuwd in één ademtocht van mijn wezen.’¹⁴

En Coenen? In zijn leven hebben de jaren waarin hij zulke nauwe relaties met Carry van Bruggen onderhield, geen ingrijpende veranderingen gebracht. Dat zij toch veel voor hem betekend heeft, blijkt onder meer uit de warme woorden waarmee hij haar in 1932 herdacht, toen zij na jaren van lichamelijke en geestelijke ziekte overleden was. ‘Wij, die een tijd lang met haar gelijk-op geleefd hebben, wij kunnen zoo snel nog niet laten van die uiterlijke verschijning, dat expressief gezicht met de verwonderlijk donkere oogen en gevoeligen mond, haar houding, haar gang en vooral haar kinderlijken lach en warme stem. Zoo hebben wij haar door de jaren gekend en haar ontwikkeling aanschouwd die eerst laat is gekomen, omdat haar sterk, hartstochtelijk gevoel, en ontzaggelijk wijde levensaanvoeling verwarrend werkten en de komende opklaring tegenhielden. Tot die eindelijk, en hoe vol en hoe zuiver, doorbrak onder stormen en twijfelingen der gedachten en zich souverain openbaarde in haar geschriften. Was dat niet een schoon normaal verloop? Kwam deze sterke geest niet op harmonische wijze uit de duisternissen van instinct en gevoel tot de klaarte van zelf- en wereldinzicht? Ging hier de weg van ik-zucht en ego-centrisme niet tot nietigheidsbesef en deemoedige overgave aan het Al? Waarom kon dit niet duren? Waarom moest dit hooggestegen begrijpen, dit zuiver en klare redelicht dan zoo spoedig verdonkerd worden in de diepten van dat kleine Ik, dat, in zichzelf besloten, geen kosmos meer kent? Zoo is het toch gekomen, en wij hebben het aangezien met droefheid en verbijstering, dat het schijnbaar zoo volkomene zoo hopeloos snel ontluisterd kon worden, dat ook zulke macht van geest en verworven hoogheid aantastbaar bleken door allerlei duistere driften, die zoo veel lager levens ongemoeid laten.’¹⁵

Tot voor kort meende men, dat de briefwisseling tussen Carry van Bruggen en Frans Coenen geheel verloren was gegaan, wat zeer betreurd werd, aangezien men er hoge verwachtingen van had.¹⁶ Nu er een gedeelte van deze correspondentie teruggevonden is in de nalatenschap van Mej. A.C. François, die beide correspondenten goed gekend heeft, is een zekere teleurstelling onvermijdelijk. In de eerste plaats ontbreken de contra-brieven geheel, daar Carry van Bruggen in haar laatste levensjaren alle papieren die in haar bezit waren, heeft vernietigd. Bovendien gaat het maar om een vijftal handschriften, zodat wij slechts een fragmentarisch beeld krijgen van de intensieve contacten tussen Carry van Bruggen en Frans Coenen; in hoeverre de hier uitgegeven correspondentie uit de

¹⁴ *Eva* (Amsterdam, 1928²), blz. 241.

¹⁵ Frans Coenen, *Carry van Bruggen*; in *De Groene Amsterdammer*, 26 november 1932. Ook opgenomen in: Frans Coenen, *Verzameld Werk* (Amsterdam, 1956), blz. 508-510.

¹⁶ Cf. een verklaring van Mej. Dr. M.A. Tellegen (een zeer goede vriendin van Carry van Bruggen), geciteerd bij Jacobs, t.a.p. blz. 64, en opmerkingen van Mr. Barend de Goede in zijn inleiding bij *Veertig jaar commentaar, Een keuze uit de kleine geschriften van Mr. Frans Coenen* (Utrecht-Antwerpen, 1947).

jaren 1910-1913 volledig is, kan niet met zekerheid vastgesteld worden, maar het is aannemelijk dat schriftelijke contacten slechts gedurende korte tijd persoonlijke ontmoetingen hebben moeten vervangen. Een en ander bemoeilijkt de interpretatie van de bewaard gebleven brieven en maakt deze enigszins uitvoerige inleiding noodzakelijk.

Alle handschriften zijn, zoals gebruikelijk in deze reeks, onverkort afgedrukt en diplomatisch weergegeven, óók waar spelling en interpunctie niet consequent zijn; toevoegingen of voor de leesbaarheid noodzakelijke correcties zijn in cursieve letter tussen vierkante haken geplaatst. De documenten zelf berusten alle in het Letterkundig Museum te Den Haag.

Voor zover nodig gaat aan de brieven zelf een in cursieve letter gezette toelichting vooraf; de verdere annotaties zijn in voetnoten gegeven.

J.M.J. Sicking

Brieven van Carry van Bruggen aan Frans Coenen

1

*In haar eerste, per expresse verzonden brief aan Mr. Frans Coenen reageert Carry van Bruggen zeer snel en enigszins uitdagend op zijn uitvoerige bespreking van haar roman De Verlatene, Een roman uit het Joodsche leven (Amsterdam, 1910). Coenen had verschillende tekorten in het boek aangewezen, onder meer een zekere oppervlakkigheid en een gebrek aan overtuigingskracht, maar zijn eindoordeel was tamelijk positief: 'Wat men er in waardeert en wat tenslotte het werk sympathiek maakt, is de levendige, zelfs hartstochtelijke herinnering aan het Jodendom en den weemoed om zijn verval. Die Joodsche wereld, niet altijd met talent verbeeld, is toch de echte Joodsche wereld, die de schrijfster heeft gekend en liefgehad.'*¹

[Amsterdam]

v/h 5 Nov 1910²

Geachte Meester Coenen,

Zeer blij ben ik met Uwe critiek. Anders dan de andere critici hebt U *begrepen*. Het *is* de langzame val van het Jodendom die ons jongeren diep ontroert. Als een drama -en *melodrama*: zeker melodrama in dien zin dat uit de weggrotende Joodsche maatschappij van thans geen drama meer kan worden geboren! *Dat* is het eenige wat U ontging zooals misschien ook het lenig sensueele [,] zooals dat verfijnde in de structuur mijner zinnen waarmee ik heb willen doen verbleeken van een stille passie wie ik.. misschien? niet meer ontroeren kon?? Mag ik spoedig eens bij U komen. Ik verlang er *zeer* naar met U te spreken. Met collegialen groet ben ik zeer bereid te zijn Uwe zeer dienstvaardigen

Carry van Bruggen

v. Baerlestr. 48 boven³
(een maal bellen)

- 1 Frans Coenen in De Amsterdammer, Weekblad voor Nederland (= 'De Groene'), 6 november 1910.
- 2 Dat Carry van Bruggen al op 5 november reageerde op Coenens bespreking van *De Verlatene* van 6 november, kan op verschillende wijzen verklaard worden. In de eerste plaats kan zij de recensie ter inzage gekregen hebben vóórdat deze in De Amsterdammer geplaatst werd (vgl. ook noot 3); vervolgens was het weekblad, dat officieel 's zondags uitkwam, eerder verkrijgbaar.
- 3 Carry van Bruggen woonde in 1910 met haar man in de Valeriusstraat, nr. 75. Op het adres dat onder de brief staat, woonden toen o.m. de ouders van de hoofdredacteur van De Amsterdammer, H.P.L. Wiessing, met wie Carry van Bruggen bevriend was.

2

Blijkens deze en de volgende brief hebben Carry van Bruggen en Frans Coenen, tussen wie inmiddels zeer nauwe banden waren ontstaan, gedurende enige tijd moeten afzien van persoonlijke ontmoetingen, waarschijnlijk vooral wegens de houding van Coenens echtgenote.

Het begin van deze brief, die een beeld geeft van het dagelijks leven van Carry van Bruggen uit die tijd, bevat enkele zinspelingen die niet geheel opgehelderd kunnen worden.

[Amsterdam], 20 Jan. '12

Amico mio, sta mij toe, je bij wijze van vroegpreek - want ik zie je wel aan voor iemand, die de morgenkerk verslaapt!⁴ - dit 'pastoraal onderonsje' te zenden onder de tekst 'Hoe komt de trots in een varken?', tot je stichting en vermaak, gelijk wij er ons mee hebben gesticht en vermaakt. Amen. Ik had erover gedacht, dezen 'Christen' op 's Lands kosten zijn huid eens vol te schelden - want het bloed kruipt toch maar waar 't niet gaan kan - doch bij nader inzien geloof ik dat ik het maar bij een Meibowl zal laten en beloften van beterschap, als ik door toedoen van den waardeerenden dominee (de ratio van dit vonnis is je reine gemoed) een herdrukje beleef. En waarom zou ik er geen hoofdstuk inlasschen met een zendeling (een gelaschte zendeling is wel aardig) en 'zulks' tegen een billijke finantieele tegemoetkoming natuurlijk, onder de zinspreuk 'Gij Joden, bekeert u'?⁵

Ik ben door mijn medische schoonzuster⁶ tot 14 dagen lummelens verwezen, doch ik merk alreeds dat je een geboren lummel moet zijn om met zwier en succes te kunnen lummelen. En dan moet ik verder dagelijks wandelen [,] in aangenaam gezelschap liefst. Bezin je eens goed, old boy, sta jij misschien ook niet onder een dergelijk servituut? Ach, als ik aan de boorden van den Amstel denk en aan den Kalfjeslaan, waar het 's winters ook heerlijk is en aan een stijve drie-uurs of zes-uurs (wat let me!) wandeling en.. aangenaam gezelschap, hemel en aarde omver en het mensdomein in de goot redeneerend, dan is het mij of ik ergens een vlag zie wapperen. Maar wat geeft het? Troosten wij ons met den apostel Gerrit. Slechts dit eene: ondergeteekende is bij voortduring beschikbaar voor den Amstel en den Kalfjeslaan en ongelimiteerde tochten in marschtempo en never mind waarheen[.]

Dit is dan de practijk van deze sloome zinsnede 'ik kan je wel missen'. La blague ne coûte rien. En toch is het zoo. Het is heel prettig dat ik je schrijven kan, maar is het inderdaad absolutely safe? Ik zou niet willen, dat er nieuw

4 Coenen, die uit een rooms-katholiek milieu stamde, kon zelf allerminst 'kerkelijk' genoemd worden.

5 Hoe deze alinea geïnterpreteerd moet worden is door gebrek aan gegevens niet geheel duidelijk.

6 Carry van Bruggens broer Jacob Israël de Haan, die ook in Amsterdam woonde, was gehuwd met de arts Johanna van Maarseveen.

gehaspel van kwam.⁷ Ach God, dat ik het aan mezelf heb moeten beleven, iemand ‘miezerig’ te maken! Doch laat ik er niet verder op ingaan, *jij* kon niet anders doen, maar het leven, die komedie, is op zichzelf toch wel walgelijk onbillijk. Later kan ik over dit alles misschien denken en schrijven zonder bitterheid, nu nog niet.

Verbeeld je, gisteravond stond Arthur van Schendel ineens voor m'n neus.⁸ Ik zeg ‘heb jullie daar in Domburg geen kapper? [’] “Nee” zeit-ie, [’] wel een dronken schoenmaker.’ Dit helderde veel op. Hij had nog zijn pijp en zijn raadselachtige glimlach. We hebben geboomd ten overstaan van mijn vriend Zoethout⁹ en Kees¹⁰ vergat om mij op te halen en ik had natuurlijk geen sleutel bij mij en daar stond ik in 't holle van den nacht op den stoep en onze oude getrouwe sliep in de hanebalken als een marmot en ik belde als een gek en hoorde Mopje¹¹ boven schreeuwen. Het was haast een Poe-situatie. Had 't langer geduurd, ik had het bestorven, dans l'état où je suis. Vandaag de gansche dag met de jongen¹² op het ijs gezwabberd. Mops vanmorgen ‘ik heb Frans en Loekie gezien’.¹³ Heb je haar gezien met de klas? Ze vond 't bepaald heel gewichtig. Het is zoo raar, dat ik het boek¹⁴ niet meer heb, toch werk ik er voortdurend nog aan. Ik geloof, dat het tweede deel heel goed is geworden, met curieuze kleine stukjes. Luister 'ns, amico, is Tersteeg nog bij je geweest voor de Javabode?¹⁵ Hij sprak er nog over. Ik zeg ‘als je niet wilt, dat je krant op de flesch gaat, *doe* 't dan.’

Interesseert het je, dat het ons aller vriend Eduard¹⁶ zeer goed gaat in Indië. De G.G. is in de komedie geweest¹⁷ en de kranten hebben (ongeloofelijk stomme)

7 Er waren moeilijkheden ontstaan tussen Coenen en diens echtgenote, naar aanleiding van zijn betrekkingen met Carry van Bruggen.

8 De romanschrijver Arthur van Schendel (1879-1946), die door Carry van Bruggen zeer bewonderd werd, verbleef in 1911 en 1912 met zijn gezin geruime tijd te Domburg.

9 Vermoedelijk is hier W. Zoethout bedoeld, een bekende Amsterdamse onderwijzer; vóór haar huwelijk was Carry van Bruggen enkele jaren te Amsterdam als onderwijzeres werkzaam geweest.

10 Carry van Bruggen was gehuwd met Kees van Bruggen (1874-1960); het echtpaar woonde nog steeds in de Valeriusstraat, maar nu op nr. 73 (een bovenhuis).

11 Het dochtertje van Kees en Carry van Bruggen, Bertha (1905-1965), werd ‘Mop’ of ‘Mops’ genoemd.

12 Behalve een dochter had het echtpaar Van Bruggen ook een zoon, Kees (geb. 1908), die momenteel in Engeland woont.

13 Coenen en diens vrouw: Louise Sophia Visscher, die toen 42 jaar was.

14 Carry van Bruggens roman *Heleen*; vgl. ook noot 26.

15 Het dagblad de Javabode, dat toentertijd in moeilijkheden verkeerde, stond onder leiding van H. Tersteeg.

16 De toneelspeler Eduard Verkade (1878-1961) en diens vrouw Enny Vrede, met wie Carry van Bruggen nauwe contacten onderhield, maakten met een klein gezelschap een tournee door Nederlands-Indië. (Voor de informatie omtrent deze tournee zijn we veel dank verschuldigd aan Mevr. Dr. E.F. Verkade-Cartier van Dissel.)

17 Bij de eerste voorstelling van Eduard Verkade en de zijnen (*Een huwelijk onder Lodewijk XV*, naar A. Dumas) was de gouverneur-generaal A.W.F. Idenburg aanwezig, die nooit schouwburgen placht te bezoeken.

maar zeer waardeerende kritieken. Mejuffrouw Mien Schuilenburg,¹⁸ alias Helen Desmond is echter op den loop, ik geloof dat ik wel weet waarom, in verband met de passagierslijst van den ‘Prinz Ludwig’. Nu heeft ‘mea culpa’ een telegram gekregen om een andere juffrouw¹⁹ als ijlgood op te zenden. Dat had hij Mijnsen²⁰ toch maar liever moeten vragen.

Misschien zie ik je vanavond in de komedie.²¹ Zit ik niet echt te zagen als iemand die vrijen tijd te veel heeft? Ik ga maar weer aan m'n Italiaansch, ik heb immers nog altijd Michel Angelo van je. Ik kom het je wel eens terugbrengen over een paar maanden! Want eerder heb ik het *zeker* niet uit. Herinner je je, dat ik om het renaissance boek²² bij je kwam? Toen zou ik immers een historisch-Joodsch verhaal gaan schrijven. De ‘intrigue’ had ik al, maar ik zag de kleur niet. Ik geloof dat ik er in groei.²³ Ook heb ik, al schrijvende, nog drie kleine ‘amoureuze vertellingen’ bedacht. Misschien schrijf ik ze ook wel.²⁴ Stel je een zijden zakdoek voor, zoo een roomkleurige, groote, soepele, niet geparfumeerd, maar welriekend, die je tusschen je handen beweegt, terwijl je zit te spreken - b.v. over monisme of de onsterfelijkheid der ziel - totdat je ten leste een aangenaam gevoel hebt tot in je teenen en het monisme plus de o.d.z. [= *onsterfelijkheid der ziel*] je niet meer schelen kunnen. In dien toonaard moet het worden. Als mijn lummeldagen om zijn, ga ik weer aan den slag. Geef me geen goeden raad om nog langer te rusten, bitte, want dat kan ik toch niet.

Nu ik aan dat boek van Söderhjelm²⁵ denk, herinner ik me precies den dag, dat ik het haalde. Het was in de bibliotheek, ik bleef maar even en je vertelde mij,

- 18 De actrice Hermine Schuilenburg (toneelnaam: Helen Desmond) was even na Eduard Verkade en diens vrouw in 1911 te Batavia aangekomen; de rest van het gezelschap arriveerde een paar dagen later met de ‘Prinz Ludwig’. Wat Carry van Bruggen over haar suggereert, moet waarschijnlijk als een toneelroddel beschouwd worden. Helen Desmond heeft tot 15 april 1912 deel uitgemaakt van het gezelschap; daarna keerde zij terug naar Nederland, omdat zij niet tegen het klimaat kon.
- 19 De plaatsvervangster van Helen Desmond, Toetie Wessels, vertrok pas in maart 1912 naar Indië.
- 20 Frans Mijnsen (1872-1954) was een centrale figuur in het Amsterdamse toneellevens; hij regelde ook allerlei zaken voor Eduard Verkade. Dat Carry van Bruggen hem persoonlijk gekend heeft, blijkt uit enkele (overigens onbelangrijke) brieven aan hem.
- 21 Zowel Coenen als Carry van Bruggen woonden vaak toneelvoorstellingen bij. Coenen verzorgde onder meer een dramatische kroniek in het tijdschrift *Groot Nederland*, Carry van Bruggen was onder meer bij het toneellevens betrokken door haar relaties met het echtpaar Verkade en doordat haar man toneelcriticus bij het *Handelsblad* was.
- 22 Dit ‘renaissance boek’ is niet het boek over Michelangelo, maar een verzameling studies over de Renaissance; zie noot 25.
- 23 Carry van Bruggen heeft haar plannen voor een ‘historisch-Joodsch verhaal’ nooit verwezenlijkt.
- 24 Ook de hier genoemde ‘amoureuze vertellingen’ zijn nooit verschenen.
- 25 Torsten en Werner Söderhjelm, *De Italiaansche Renaissance, Litteratuur- en kultuurstudies*; uit het Zweeds vertaald door D. Logeman-van der Willigen; Utrecht, 1909.

dat je een ‘passielooze lelie’ waart! Dat weet ik nog heel goed. Toen ik weg ging, dacht ik ‘wat zei hij dat grappig’. Voilà.

Veel genoeg met het ‘pastoraal onderonsje’, en alles liefs van,

tt

Carry

Zoo juist je briefje ontvangen. Ben je heusch ziek geweest? poor boy! *Wandelen* is goed, dat hardt, dan wordt [*word*] je niet verkouden.

Addio, ik zal je de schriften zenden, zoo gauw ik iets hoor en 't terug vragen kan.²⁶ Van drukken nog geen sprake. Ook dáár zit de heer De Meester mij in 't vaarwater met den roman, dien hij in de W.B. gaat uitgeven.²⁷ Op z'n vroegst November. Ik zal stille wegen [*Stille wegen*]²⁸ lezen en je schrijven hoe ik 't vind.

3

Deze openhartige brief, waarin diverse kanten van Carry van Bruggens persoonlijkheid duidelijk naar voren komen, is geschreven op briefpapier van het Leesmuseum te Amsterdam.

[Amsterdam,]

Maandag 12 Februari 12

Beste Frans, in een Zaterdagse schemering een deeltje ‘Donatello’²⁹ toegezonden te krijgen met vriendelijk verzoek daarover goud-eerlijk (deze versterking is bijna een motie van wantrouwen!) te zeggen wat de reproducties mij ‘deden’ en ‘zeiden’-, ziedaar eene Aufgabe [.]. Ik heb getracht mij voor te stellen dat ik op

26 Carry van Bruggen had het manuscript van *Heleen* eerst naar de redactie van het tijdschrift *De Gids* gestuurd en vervolgens naar de Wereld-Bibliotheek.

27 Fragmenten uit *Heleen* werden pas in *De Gids* (1912, deel IV) opgenomen, toen *De Zonde in het deftige dorp* van Johan de Meester in zijn geheel in hetzelfde tijdschrift gepubliceerd was. Bij de verschijning van hun werk in boekvorm zaten beide auteurs elkaar wéér op de hielen; *De Zonde in het deftige dorp* verscheen in 1912 in een reeks van de Wereld-Bibliotheek, *Heleen* in 1913.

28 Dankzij een aanwijzing van Harry G.M. Prick hebben wij kunnen vaststellen, dat het hier gaat om het boek *Stille wegen* (Haarlem, 1898), gepubliceerd onder het pseudoniem E.S. (= Klazina Christina Boxman-Winkler, in 1924 op 67-jarige leeftijd overleden). Coenen zal Carry van Bruggen dit werk ter lezing gegeven hebben, omdat het overeenkomsten vertoont met haar eigen boeken (*Enkele bladen uit Helene's dagboek*, *Heleen*). *Stille wegen* werd door L. van Deysse op een genadeloze wijze besproken; zie *Vijfde bundel verzamelde opstellen*, Amsterdam 1900, blz. 51-86.

29 Arsène Alexandre: *Donatello, Biographie critique. Illustrée de vingt-quatre reproductions hors texte* (Paris, z.j. = 1904), verschenen in de reeks *Les grandes artistes, Leur vie - Leur oeuvre*.

Donatello: de bekende Florentijnse beeldhouwer (± 1386-1466).

'... die fijne, fiere dédaigneuse Georges...'

een Maandagmorgen - al dan niet spontaan - ten uwent gekomen, nauwelijks gezeten en van mijn opperkleed ontdaan, maar natuurlijk alreeds - verwachttet gij het anders? - in een druk en diepzinnig gesprek, nog niet gesterkt door Ulieder onvergetelijke koffie,

je me souviens,
des jours anciens,
et je pleure...³⁰

van die al-te-wèl voorziene middentafel het een of andere illustre kunstwerk onder mijn neus geduwd kreeg met bovenomschreven verzoek. Weet gij nog, hoe ik Ulieden altijd min of meer aanstoot gaf, door al bladerend door te boomen (zeg niet dat er bij bladeren een boom hoort, want dan ben je net zoo flauw als ik) en aldus den indruk gaf van ongevoelig en onverschillig te zijn en dit toch niet was, daar ik in den onderstroom van mijn bewustzijn wel degelijk kleine verblijdende en ontroerende schokken ontving en verwerkte -, waarover ik echter uit een ietwat gecompliceerd gevoel liever niet sprak.

Dit gevoel.., Amico mio, ik wil trachten het je uiteen te zetten. Ik zou al een geweldige kaffer moeten zijn als die fijne, fiere *dédaigneuse* Georges mij niets deed, als ik niet - stel dat ik 'boomde' - plotseling zweeg, zoo ik bladerend den Niccolo-buste ontmoette en dat kinderkopje tegenover pagina 64.³¹ Maar nu verder. Ik zou bij je kunnen zitten en je zoudt mij die dingen in handen geven en ik zou 'goud-eerlijk' getroffen zijn, het sterkst door de drie beelden die ik noemde, maar ik zou *niet* zeggen, dat het 'mooi', 'prachtig', 'goddelijk' [, ']verrukkelijk' is en nog veel minder dat het 'soepel' en 'expressief' en al zoo meer is, en ik zou het boek niet een eind van mij afhouden en door mijn oogharen gluren en mijn oogen ten hemel slaan (iets waarvan ik, zooals je weet, principieel niet afkerig ben) noch zou ik zuchten en in diep gepeins verzinken. Ik heb dat tallooze menschen zien doen en zie het nog dagelijks, ik doe er niet aan mee, juist omdat ik goud-eerlijk ben. Als ik over een letterkundig kunstwerk mijn meening geef, dan voel ik mij daartoe gerechtigd, want ik heb niet alleen hartstocht en bezieling en geestdrift, ik heb ook gewisheid, gronden, argumenten moed en bereidwilligheid om die te verdedigen. En juist uit wat ik heb, weet ik wat ik mis. Niet alleen Donatello en de anderen vind ik te goed voor leuterpraatjes, maar ook mijzelf vind ik te goed. Ik zit nu vóór mij met dat kinderkopje, gisteravond toen ik in mijn bed lag zag ik den slanken Georges, maar ik weet zeker dat wat ik daarover zeggen kan, tallooze malen en ongetwijfeld met geestdrift en bezieling is gezegd en daarom zwijg ik; doch toen ik van de week plotseling 'As you like it' moest verweren tegen dwaze en domme praatjes toen wist ik zeker dat wat ik op dit oogenblik zeide mijn eigen vinding en eigendom was en mijn eigen geestdrift en mijn eigen vervoering en dat niets van

30 Deze regels zijn ontleend aan het gedicht *Chanson d'automne* (uit de bundel *Poèmes Saturniens*) van Paul Verlaine.

31 'Saint Georges', 'Buste de Niccolo du Uzzano' en 'Buste d'enfant': reproducties in bovengenoemde Donatello-uitgave.

wat ik toen zei op die wijze al was gezegd. Juist omdat ik dāt heb, neem ik voor mijzelf met minder geen genoegen en zwijg tegenover een kunst die mij vreemd is - zooals de toespraak van een Rus mij vreemd zou zijn omdat ik zijn taal niet ken, terwijl ik toch zijn oogen, stemklank en gebaar wel meen te verstaan - en geniet wat ik genieten kan: bescheiden.

Als mijn vergelijking juist is, dat ik de taal niet versta, dat de materie mij den weg naar de idee verspert, dan volgt daaruit dat ik nog leeren kan, en als ik leeren kan dan wil ik ook leeren. Je kent mij nu genoeg om te gelooven dat ik voor geen enkel ding ter wereld onverschillig en ongevoelig ben, doch ik heb een afkeer van het slappe, het vooze, het goedkoope, onoprechte napraten, de gebaartjes, de intonaties - weet ik wat al - die men voor ontroeringen en meeningen uitgeeft. Ik heb de *bewijzen* hoe men zich op die wijze aan letterkundige kunst, en daaruit de aanwijzingen hoe men zich aan andere kunst vergrijpt, ik houd me gewaarschuwd.

Als ik met je naar Florence ging -, maar ik ga niet met je naar Florence. Ik zal het heel prettig vinden als je me nog eens zoo een boekje wilt zenden, en als we heel-alleen zijn en ik voel me volkomen spontaan en ik weet zeker dat *niet* de suggestie van des grooten mans naam, noch van dien andere, groote namen: Christus, Johannes -,³² mij parten speelt - doch wie is in die dingen volkomen gewis, in een kunst, die niet geheel en al zijn eigendom is? - dan kan ik misschien een ander, innerlijk accent in betere woorden dan prachtig, mooi, en verrukkelijk naar buiten brengen.

Je behoeft niet te twijfelen, noch aan mijn goeden wil, noch aan mijn vatbaarheid. Maar juist dat ik altijd goud-eerlijk uit mijzelf heb getuigd, dat heeft mij die oprechtheid, zekerheid en betrekkelijke kalmte gegeven, die de menschen wel eens met levenslust en blijmoedigheid verwarren. Zeg ik dat goed, dearest, en begrijp je wat ik meen?

Ik kan mijn oogen sluiten en droomen dat ik heel ernstig en heel gezellig en heel rustig en heel dicht-bij je gezeten, met je tezamen deze en andere dingen bezien en bespreken zou, - dit aan jouw hand jouw paradijzen binnengaan lijkt mij een zeer zuivere en zeer groote vreugde. Maar waarom zal ik dat droomen? Uit je leven ben ik verstooten, wij hebben tezamen geen toekomst. We kunnen schrijven en ik kan hopen, omdat ik een idioot ben, en een idioot hoopt altijd, maar de zaak verandert er niet van. Het doet mij pijn, dat het op deze wijze moet zijn, en dat ik je alles moet schrijven en geen enkel ding oog-in-oog mag zeggen. Wat zijn brieven naast het heerlijke, levende, gesproken woord? Ik voel soms vlammen van verrukking, van geestdrift, van hartstocht uit mij slaan, en als ik het neerschrijf worden het zinnnetjes, aardige zinnnetjes, met omzichtigheid

32 In genoemde uitgave staan ook reproducties van een 'Tête du Christ' en van beelden van 'Saint Jean-Baptiste'.

verzonden en met omzichtigheid ontvangen. Ik houd toch werkelijk zoo veel van je en je antwoordt mij dat $0 + 0$ iets meer dan 0 is.³³

Vergeef mij, ik verwijt je dat niet, ik wil niet onredelijk en onrechtvaardig zijn, en de zaak niet al te tragisch voorstellen. Doch ik wil je vragen, jij, die zoo veel hebt 'bemind' - steek uw hand in eigen boezem (indien zulks voor de zedelijkheidswetten nog toelaatbaar is) en zeg mij, als je mij een klein beetje had 'bemind', zou je dan niet door elke nul van het rekensommetje als door een venstertje een 'zilten traan' hebben zien blinken - hoe is 't ook weer: 'poor little Carry cries' - en zou je dan niet ietwat anders hebben gereageerd, nu je.. buiten³⁴ bent? Doch, antwoordt [*antwoord*] je mij, dit is 'het Leven', dat zich immers - van 'buiten' gesproken - nog altijd afspeelt op het thema 'die binnen binnen binnen binnen en die buiten bennen bennen buiten'. Con variazione. Dan buig ik mijn gekruld hoofd - ik moet weer noodig naar den kapper, maar ik vind geen tijd door al mijn brieven - en antwoord: Ich grolle nicht... Neen Frans, ik wil je niet bedroeven, laat mij maar even sputteren, dat lucht mij op, [*wees*] maar gerust, ik sla mij overal wel doorheen, als een man. Ik kan mij voorstellen dat je het niets prettig zou vinden te denken dat ik nu als een geknakte bieze door dit leven waar. No question about, hoor! Ik heb het heel druk, van alles opgezet. Jammerlijk veel hoofdpijn nog altijd, dat schijnt in de zenuwen van mijn oogen te zitten, ik moet naar mijn schoonzuster,³⁵ die zal mij misschien naar een oogarts sturen, het is een kwestie van te veel gewerkt en gesproken en te weinig gerust en geslapen te hebben. Ik wil trachten deze verhouding om te keeren. Maar zie je, er is zoo veel. De kinderen zijn lief en leuk, maar heel druk, het is brengen en halen, vertellen, spelen, scheidsrechter zijn en daarbij nog het gewone doen, en dan de komedie, zoodat ik de late avonden alleen om te werken en de nachten om te denken overhoud. Zie je, nu heb ik zoeven wel erg gefoeterd, maar intusschen vind ik het heerlijk je te schrijven en er is geen enkel ding dat ik bedenk of droom of ik denk er dadelijk achter 'dat moet ik Frans schrijven'. Je weet toch wel dat ze magnetisme noemen het door de attractie van de magneet naar éézelfde richting keeren van alle moleculen van het stuk ijzer, die tevoren in alle richtingen dooreenlagen. Zoo liggen al de moleculen van mijn Ziel - wat klinkt dat Larensch!³⁶ - naar de richting Parkweg en vandaar is 'de route van den stoet': Jan Luykenstraat - Leidscheplein - Leidschestraat - Heerengracht (oneven nummers!)...³⁷ Doch nu zit ik hier op 't Lees-

33 Deze uitspraak slaat op Coenens huwelijk, dat hij toch in stand wilde houden, ofschoon het voor beide partners onbevredigend was. 'Zij was verre zijn mindere in ontwikkeling en kon hem in zijn werk niet volgen. Hij onthield haar het moederschap, omdat hij geen nageslacht wilde hebben.' (K.F. Proost, *Frans Coenen, Een beeld van zijn leven en zijn werk*, blz. 31).

34 Blijkens het vervolg van deze brief was Coenen de stad uit.

35 Vgl. noot 6.

36 Carry van Bruggen zal hier zinspelen op het speciale taalgebruik van diverse kunstenaars die elkaar in Laren (vooral bij R.N. en H. Roland Holst) ontmoetten.

37 De route van Carry van Bruggens huis in de Valeriusstraat naar het museum Willet-Holthuysen (Heerengracht 605), waar Coenen een groot gedeelte van het jaar woonde.

Eduard Verkade en Enny Vrede in 'Een dokters dilemma' van G.B. Shaw op 8 november 1913

museum en staat de boel op een wonderbaarlijke wijze op zijn kop.³⁸ In onze bakvisschenjaren leerden we elkaar, dat je tegen jongens en mannen ‘heel koel’ moest zijn, want dan werden *zij* juist ‘lekker verliefd’. Het is eigenlijk wel waar ook, is het niet, en we hadden het misschien in onze wijsheid heelemaal niet mis. En daar je nu toch óók tot de ‘jongens en mannen’ hoort, ben ik soms wel eens een beetje bang, dat je minder om mij zult geven, naarmate ik meer toon dat ik zoo veel om jou geef. Vind je dat kinderachtig? Ik heb in mijn leven een heleboel ‘jongens en mannen’ en canaille behandeld, niet om ze ‘lekker verliefd’ te maken, maar omdat ik ze erg als canaille voelde. Doch ik vind het uiten van vereering en genegenheid zóó heerlijk, dat het mij onmogelijk is, mijzelf uit berekening hierin te kort te doen.³⁹ Die drang om te vereeren is misschien het mannelijke in mij en als dit zich keeren mag naar wat jij vrouwelijk in je hebt dan is het voor ons beiden goed. Hoe dwaas het ook klinken mag, ik voel zelfs een drang om je te beschermen - zooals een schildknaap zijn ridder beschermt, maar een schildknaap is toch óók van een ridderlijken aard, nietwaar? - om vóór je te gaan staan en je leed te besparen. Daarom wil ik ook niet dat je denkt dat ik tob, want ik *vleie* mij, dat je dit leed zou doen.

Hollanders zijn echte filisters, ook de zoogenaamd fatsoenlijke. Ik denk, van schildknaap gesproken, ineens aan een aardig meisje dat ik verleden jaar ontmoette.⁴⁰ Soms, als een vrouw heel aardig is, voel ik een zekere jongensachtige neiging haar het hof te maken, dit heeft niets met Lesbische theorieën en nog minder met Lesbische praktijken te maken. Dit meisje was in het zwart gekleed, had iets voornaams, de hooghartige reserve, die mij wel eens imponeert, of liever aantrekt, omdat ik ze, in dien vorm, zelf niet heb. Wij waren met meer meisjes, babbelden en pelden hazelnoten. Ik bediende het meisje in 't zwart, bracht haar een kopje thee, kraakte haar noten en zoo meer, zoo wat overdreven page-achtig, omdat ik dat een aardig spelletje vond. Op een gegeven oogenblik vroeg ik haar, of ze het niet leuk vond zoo te worden bediend. ‘O ja’ zei dezelve, ‘maar ik ben het van kind af gewoon’. Ze gewaagde met die woorden blijkbaar van de knechten en de maagden in haar vaders huis. ‘De ontnuchterde page’ weerhield niet zonder moeite een hartgrondig ‘stik’ [,] nam jasje en hoedje en wandelde weg, en begreep voortaan hoe heilzaam de wet is die het dragen van wapenen een verboden genoegen heet. Met Lientje Verkade⁴¹ heb ik ook dat spelletje gespeeld, maar het was heel aardig, want Lientje is wel niet buitengemeen

38 Het Leesmuseum was gevestigd op het Rokin.

39 Carry van Bruggen heeft vaak het gevoel gehad, dat haar houding tegenover anderen verkeerd begrepen werd; in diverse boeken van haar (b.v. *Een coquette vrouw*, *Eva*) is het thema terug te vinden van de vrouw die ten onrechte voor een ‘coquette vrouw’ of een ‘allumeuse’ gehouden wordt.

40 Deze geschiedenis is vrijwel letterlijk terug te vinden in Carry van Bruggens sterk autobiografische roman *Een coquette vrouw* (Amsterdam, 1916²), blz. 24-26.

41 De tweede vrouw van Eduard Verkade, Maria Magdalena Müller (1883-1919), werd vaak ‘Madelien’ of ‘Lientje’ genoemd; zij is vooral bekend onder haar toneelnaam: Enny Vrede. Wat Carry van Bruggen over haar meedeelt, komt uiteraard geheel voor háár rekening.

intelligent, maar ze is wel fijn en gevoelig genoeg om die dingen te begrijpen zoals ze zijn. Dat we elkaar kusten, bij voorkeur in gezelschap van onze echtelieden Eduard en Kees, was meer om gezegde echtelieden te ergeren dan omdat het ons zoo veel genoegen deed. Ik heb haar ééns op haar mond gekust, uit nieuwsgierigheid, maar het was niet zoo heel prettig. Het zou beter aan jou besteed zijn geweest, ik geloof dat ik akelig normaal ben. Doch ik hou echt van Lientje, dat voel ik, nu ze weg is[;]⁴² ze is zoo lief en zoo kinderlijk en zoo argeloos in haar verkwistingen en onnadenkendheden. Ze kon soms zoo grappig loopen tobben, omdat ze geen rijpaard meer had, en daar was toch niets parvenuachtigs in.

Mijn Kunst aan het Volk-speech⁴³ is wel zoo goed als klaar. Ik heb hoop, dat het onderhoudend is; zoodra ik 't panklaar heb, krijg je 't op je dak. Zullen we nu eens een avond vaststellen? Het kan mij niet schelen wanneer precies, ik zou denken, de eerste helft van Maart en dan b.v. een Zaterdag. De tweede Zaterdag of zoo.⁴⁴ Praat er maar eens over met Mijnsen b.v.

Zaterdag was Thijsje Wiessing⁴⁵ hier geweest, toen bracht ik hem thuis en heb ik even met Wiessing zitten praten. Het is zoo grappig, dat hij mij altijd als ik hem zie, over jou spreekt, hij heeft een groote genegenheid voor je,⁴⁶ ik vind het heel prettig over je te spreken, maar ik ben zoo bang, dat ik mij te veel laat gaan, wat op zichzelf weer zoo heel aantrekkelijk is, vooral omdat ik hier thuis wel vaak en openhartig, maar toch niet geheel en al zoals het is over je spreken kan. Ik bedoel niet, dat ik Wiessing vertel, wat ik liever niet wil dat hij weten zal, maar wèl, dat ik hem uit de wijze waarop ik mij laat gaan te raden geef, wat hem toch eigenlijk - en niemand trouwens - niet aangaat. Maar het eerste wat hij zei, toen ik binnenkwam was 'Coenen vindt je boek zoo goed,'⁴⁷ en hij vertelde mij dat hij je den vorigen dag nog gesproken had. Toen hoorde ik ook, dat je buiten was. Het grappige is, zoodra zijn vrouw⁴⁸ binnenkwam, kroop ik als vanzelf in mijn schulp en had niet de minste moeite meer, gewoon te zijn.

Zal ik je Woensdag zien? Ik ben met mijn echtvriend Kees, doch als ik je maar even spreek, vind ik het al prettig. En wat ik je straks vragen wou is dit. Schrijf mij eens eerlijk, hoe ver ik ben met mijn bakvisschenwijsheid en of mannen - ook de besten onder hen - werkelijk al dan niet over de noodzakelijkheid min

42 Vgl. noot 16.

43 Carry van Bruggen zou voor de vereniging Kunst aan het Volk (waarvan Coenen bestuurslid was) een lezing houden onder de titel *Wat moeten wij onder sympathieke boeken verstaan?*

44 De lezing werd gehouden op 24 februari 1912.

45 Zoontje uit het eerste huwelijk van H.P.L. Wiessing.

46 Wiessing heeft meermalen zijn genegenheid voor Coenen uitgesproken; b.v. in *Bewegend portret, Levensherinneringen* (Amsterdam, 1960), passim.

47 Carry van Bruggens roman *Heleen*, die door Coenen bijzonder gewaardeerd werd; vgl. zijn inleiding bij de 2de druk (Amsterdam, 1934).

48 De eerste vrouw van Wiessing: Henriëtte Wiessing-Adrian.

of meer ‘en canaille’ behandeld te worden, heen zijn, en of je wel zeker weet dat je niet meer om mij geven zou als ik voorgaf minder om jou te geven, en of mensen elkaar heusch met deze dingen beheerschen en bedwingen. Ik wil dat alles graag weten van een man uit, die geen ‘gewone man’ is. Arthur van Schendel zei mij eens dat het ‘allemaal van de vrouw, afhing’[,] maar dat vond ik een oppervlakkig antwoord.

Doch verbeeld je nu eens: ik ga een kinderboek schrijven.⁴⁹ Zie je, ik moet voor Mop natuurlijk heel veel verhaaltjes vertellen, die improviseer ik altijd; en nu verleden week Vrijdag [,] juist een week na het sleetjesdrama [,] liepen we in 't park, het was zulk verrukkelijk weer en Mops wou plotseling weten waar de sneeuw allemaal was heengegaan, zoo kwamen we op een grappige waterdruppelgeschiedenis en ik kreeg een vermakelijke inval: een conflict tusschen een oude heer en een waterdruppel, die elkaar in allerlei gedaanten en situaties overal op de wereld ontmoeten en het leven lastig maken. Het kan heel grappig zijn, ik schrijf het vast op en zie dat ik het Rie Cramer⁵⁰ te illustreeren geef. En voor de amoureuze vertellingen krijg ik ook goede invallen in lucide oogenblikken. De toon wordt een beetje wrang-geestig, als ik het zoo krijgen kan, oogenschijnlijk niet-serieus en toch wel diep.

Ik wil je - onze - verzameling van dwaze spitsvondigheden verrijken met een die ik mij nog van den heer Scharten⁵¹ herinner. Die meneer-z'n-stijl doet me vaak aan een kip-op-hooge-pooten denken. Jou ook? Nu, je weet dat boekje van Kollewijn ‘Een bui’⁵² - ja, pas maar op voor die heer, die argumenten heeft en *wij* hebben er géén - geen één en geen enkel, dan dat we leelik⁵³ zoo leelijk vinden -, toen antwoordde⁵⁴ Sch. [= Scharten] daarop en schreef dat je - *hij* dan altijd - nog zooveel letters hoorde, die je niet meer schreef. Zoo hoorde hij in de woorden thans en althans (*‘woorden van fijn-veerende en licht-gereserveerde voornaamheid’*), o, ik lees *duizendmaal* liever van de twee dames, Louise

49 Van dit plan is niets gekomen.

50 Rie Cramer (geb. 1887): de bekende schrijfster en illustratrice van kinderboeken.

51 Carel Scharten (1878-1950): dichter, romanschrijver en criticus.

52 R.A. Kollewijn, die pleitte voor een vereenvoudigde spelling, had zijn voorstellen verdedigd in de brochure *Een bui* (1911).

53 Kollewijn spelde ‘lelik’! Ter toelichting moge nog dienen, dat Coenen en 70 andere letterkundigen zich in 1910 in een adres tot de minister van onderwijs hadden gericht, waarin betoogd werd dat de vereenvoudigde spelling een ramp voor het volk zou zijn en een bedreiging van de vormenrijkdom van onze taal. Carry van Bruggen voelde ook niet veel voor de voorstellen van Kollewijn c.s., maar vond Schartens argumentatie een schoolvoorbeeld van onzindelijk denken.

54 Carry van Bruggen vergist zich hier in de volgorde van beide geschriften. Eerst had Carel Scharten in *De Gids* (1911, deel I) een artikel gepubliceerd onder de veelzeggende titel *Het spelling-vraagstuk, De ‘Vereenvoudigde’ een gevaar voor volk en stam* (later afzonderlijk uitgegeven); Kollewijn reageerde op dit zijns inziens onzakelijke artikel met *Een bui* (eerst afgedrukt in *Groot Nederland*, april 1911; later afzonderlijk uitgegeven).

en Jenny genaamd, even oud en toevallig op denzelfden dag jarig)⁵⁵ wel degelijk de letters *d* [hoorde]. Ik schreef toen in de O.H.C.⁵⁶ (die ik later wilde opdiepen teneinde je echtvriendin te beduiden, dat ik mijn mond niet houd voor de gros-bonnets van de Hollandsche litteratuur, maar niet had bewaard daar ik niet vermoedde dat dit bewijs ooit nodig zou zijn) dat de heer Scharten wel meer dingen zei die de moeite niet waard waren om er het stilzwijgen voor te verbreken en dat ik een versje kende, 'maar thans kwam een gans',

en dat je precies evenveel een *d* in gans als in thans hoort, nademaal dit in onze spraakorganen (lans, krans enz.) ligt en niet in 's heeren Schartens fijn-veerende ooren. Vind je die *d* niet mooi? Sommige anti-Kollewijnianen hooren een sch in menschelijk, maar niet in prinselijk. Ja, je zou heuschelijk denken dat het waar was.

Ik weet nog best, toen ik pas ging schrijven, dat ik haast niet durfde schrijven, want de ismen-critiek bloeide toen hoog op en ik klappertandde van eerbied voor zooveel geleerdheid en vreesde dat ik nooit iets zou kunnen voortbrengen dat ook maar bij benadering sensitivistisch of synthetisch of heroïsch-individualistisch was of zoo. Het is echt waar. Ik heb er later menigmaal om gelachen, maar ik was nog heel jong en zat in Indië,⁵⁷ dagreizen uit Hollands roem vandaan. Maar in ernst, wat hebben ze ons verknoeid, al die menschen, die maar niet 'gewoon' wilden zijn. Enfin, ik sla er mij wel door en wil maar denken dat ik mijn generale repetities in het publiek heb gehouden en nu het eerste bedrijf geef van een beter spel dan ik gedacht had te beleven.⁵⁸ En jij voelt je beschaamd, als ik van dankbaarheid gewaag? En noemt jezelf een onschuldige oorzaak. Oorzaak, soit, maar ben je heusch wel zoo heel onschuldig? Je zou vandaag schrijven beloofde je, ik krijg dus vanavond of morgenvroeg een brief. Leuk! Daar vallen me ineens een troep dingen in, die ik nog had moeten schrijven. Maar dit epistel gaat nu toch toe en weg. Addio! alles liefs van je

Carry

4

Toen Carry van Bruggen in 1913 gedurende enige tijd om gezondheidsredenen in Blaricum verbleef, zette zij haar filosofische debatten met Coenen per brief

- 55 Carry van Bruggen trekt hier een vergelijking met een boek van de nu volkomen vergeten auteur Frans van Galen, *Twee vriendinnen, Een roman uit het dagelijksch leven*, waarvoor zij in een recensie (in De Oprechte Haarlemsche Courant van 24 februari 1912) geen goed woord over zou hebben.
- 56 Haar opmerkingen over het artikel van Scharten zijn te vinden in De Oprechte Haarlemsche Courant van 18 februari 1911; in de jaren 1911 en 1912 was zij als recensente verbonden aan dit blad, waaraan Coenen tot in 1910 meegewerkt had.
- 57 Van 1904 tot 1907 woonde Carry van Bruggen met haar man te Medan (Sumatra).
- 58 Het werk dat zij vóór *Heleen* geschreven had, heeft Carry van Bruggen meer dan eens verloochend.

voort. Uit deze gedachtenwisselingen zouden lezingen en artikelen voortvloeien (onder meer gepubliceerd in het tijdschrift *Groot Nederland*), die op hun beurt weer zouden leiden tot *Prometheus en de vervolgen daarop*. Het onderwerp van dit eerste opstel in briefvorm is het wezen van het recht; uiteindelijk ging het Carry van Bruggen echter om de verhouding tussen individu en gemeenschap, een thema waarop zij nog vaak zou terugkomen en dat in *Prometheus* een centrale plaats inneemt. Bij het filosoferen over de rechtsidee vond zij in Frans Coenen een goede partner, daar deze rechten gestudeerd had en eens betoogd had, dat de rechtswetenschap eigenlijk maatschappijleer zou moeten worden.⁵⁹

Blaricum, 11 Juni 1913

De Rechtsidee in een Leeken-hoofdje

Opgedragen aan den zéér-gestrengen F.C.

Waar een aantal individuen tezamen zijn ontstaat tengevolge van gemeenschappelijke wenschen en belangen een gemeenschap. Het individu gedraagt zich daarin gedeeltelijk als kuddedier - daar het aanvankelijk niet voor zichzelf oordeelen en voelen kan - gedeeltelijk, zoodra zijn persoonlijke hartstochten en begeerten in beroering zijn gebracht, als een doortrapt 'individualist'. Evenmin als het dier, heeft de mensch van nature het ontzag voor anders veiligheid en bezit, hij is geneigd te dooden wat hem in den weg staat en te nemen wat zijn begeerte opwekt. Omdat hij echter al gauw bemerkt dat hij-zelf gevaar loopt bij die 'regeling' [,] een te grooter gevaar naarmate hij te zwakker is - en ook hij, die persoonlijk sterk is, is zwak tegenover een vereeniging van andere individuen - tracht hij zichzelf tegen anderen (dat is tegelijk: anderen tegen zichzelf) te beschermen door het vaststellen van voorschriften en straffen jegens den aanranders van zijn leven en goed. Het Recht is dus in zijn oorsprong een hulp aan de zwakken, om de overmacht der sterkeren te knotten en onschadelijk te maken en omdat in de werkelijkheid elk individu op zijn beurt in een bepaalde verhouding de zwakste is, dient het Recht beurtelings elkeen.

Het Recht is dus wel degelijk een *Macht*, die den sterkere belet den zwakkere te vertrappen, maar het is een soort Macht, die in aard afwijkt van wat men daaronder gewoonlijk pleegt te verstaan. 'Macht' in den gewonen zin wordt aangewend ten bate van het Zelf, de Macht van het Recht plaatst zich voor den zwakke en helpt hem. Het is als het ware een geestelijke of moreele soep-uitdeeling [:] wie genoeg te eten heeft, behoeft er niet om te komen; wie genoeg 'macht' heeft, behoeft de gemeenschaps-macht niet te hulp te roepen. In zooverre staat dus 'Recht' (als een onzelfzuchtige Macht) tegenover 'Macht' in den gebruikelijken zin.

Maakt nu de gemeenschap wetten, welke het individu in zijn vrijheid stuiten, zonder dat dit ter bescherming van anderen geschiedt, dan gaat ze haar bevoegdheid te buiten, dan pleegt ze machts-misbruik. Zulke wetten worden dan ook

59 Vgl. Proost, *Frans Coenen*, blz. 18.

niet geduld: terwijl de begrafeniswet nog van kracht is, wordt een crematorium gebouwd met de bedoeling een conflict tussen individu en gemeenschap te provooceren,⁶⁰ omdat de begrafeniswet een overschrijding van de der overheid in het belang van allen toekomstige Macht beduidt. De begrafenis-wet kan en zal haar nut hebben gehad om te beletten dat lijken onbegraven bleven liggen en een *gevaar* opleverden voor elkeen ('bescherming van den zwakke' -, in dit geval van ieder) [,] ze is overbodig en verkeerd, nu er andere middelen gevonden zijn om dat gevaar te ondervangen. Hier is dus gelegenheid om de grenzen der individueele vrijheid zonder schade en gevaar voor anderen te verruimen -, de gemeenschap *moet* die gelegenheid aangrijpen. De wetten zijn er door en voor de menschen -, de menschen zijn er niet voor de wetten en het beginsel van de gemeenschap behoort - althans volgens dit 'levend-sprekend-leeken-hoofdje' - te luiden: zoo weinig mogelijk wetten, zoo weinig mogelijk beperkingen. Zoo begeeren het ook van nature de individuen.

De onderlinge bescherming van leven en veiligheid is de voorwaarde voor het bestaan der gemeenschap, zonder haar is geen gemeenschap denkbaar. Met zedewetten - voortkomend uit religieuze opvattingen - is het geheel anders. Wanneer- daaromtrent in een gemeenschap overeenstemming bestaat, beteekent dit eenvoudig dat de individuen den staat van kudde-dier nog niet ontwassen zijn en zich gewillig voegen in de leiding van enkelen. Een gemeenschap met slaven is evengoed denkbaar als een gemeenschap zonder slaven, een gemeenschap met het huwelijk even goed als een gemeenschap zonder huwelijk. Het Recht heeft altijd te waken, dat er uit eenige zede geen gevaar voor zwakken voortvloeit, het kan daarom tot onderhoud van kinderen *verplichten*, maar mag zich niet met de persoonlijke zeden van de individuen inlaten. Elk maakt zijn zede, mag dat niet slechts, maar moet het; dat hij voor zichzelf vrijheid begeert, is een bewijs dat hij den staat van kudde-dier ontwassen is, het is een symptoom van groei tot een waarachtige zelfstandige Geest. Het verzet van de gemeenschap is eenvoudig een primitief instinct, dat zich kant tegen alles wat nieuw en vreemd is; het vertoont zich het sterkst in weinig-geestelijke, in barbaarsche en primitieve samenlevingen, en niet of nagenoeg niet in geestelijke en denkende samenlevingen. Vertoont het zich daar, dan bewijst dat alleen, dat de natuur ook daar soms sterker is dan de leer. De 'zedes' der maatschappij functioneeren natuurlijk en geleidelijk, ze sterven af, als ze niet meer noodig zijn, zooals de lichaamsdeelen van dieren, wier levenswijze verandert. Een poos lang zijn ze er nog, als over-leefsel van vroegere tijden, maar ten slotte verdwijnen ze. *Ze kunnen niet verdwijnen zoolang ze noodig zijn.*

60 Rond 1913 werd er in Nederland heftig gediscussieerd over de crematie, die in strijd met de begrafeniswet van 1896 leek te zijn. De voorstanders van crematie begonnen echter met de bouw van een crematorium te Velsen (voltooid in 1914) en lokten een proefproces uit. De Hoge Raad bepaalde tenslotte dat crematie weliswaar wettelijk ongeoorloofd was, daar iedere overledene begraven moest worden, maar dat niemand voor de naleving van dit voorschrift aansprakelijk gesteld kon worden; op grond van deze leemte in de begrafeniswet werd crematie sedertdien toegelaten.

Een zede kan niet verdwijnen, zoolang ze essentieel is. Ze wordt dan te sterk uit het bloed der individuen gevoed. Langzaamaan onttrekt één individu, dan een volgend [,] enzovoort, *zijn* wil aan den collectieven wil, die ‘stroom’ verslapt en is ten slotte niet meer bij machte de verstervende zede te voeden -, op het oogenblik dat zij afsterft, is ze overbodig en dus schadelijk.

De individuele gedragingen zijn de critiek op de gemeenschappelijke zeden. Wie er het zijne toe bijdraagt om de gemeenschap te leeren die critiek te dulden en te begrijpen, doet een goed werk. Maar... van het oogenblik af, dat de gemeenschap dat *kan*, heeft ze als zoodanig geen recht van bestaan meer.

De eerste en hoogste gemeenschaps*plicht* van het individu is om, met eerbiediging van anders leven en veiligheid, *altijd en overal zichzelf te zijn*.

5

Daar dit opstel over hetzelfde onderwerp handelt als het voorafgaande en slechts één dag later geschreven is, mag men aannemen, dat beide opstellen één reactie vormen op stellingen die Coenen in debat met Carry van Bruggen geponeerd had.

Blaricum, Donder[dag] 12/6 1913

Antwoord op het herderlijk schrijven van den Hooggeleerden Heer F.C.

1. Over de Vrijheid van het Individu
2. Over het Recht (de *Plicht*) van den Aanstoot
3. Over het Recht op Zelfbehoud.

Het Individu is bij zijne geboorte vrij -, en wordt onmiddellijk daarna onvrij. Niemand kan zeggen, dat het *moreele* plichten heeft jegens een gemeenschap in welke het *niet* vroeg geboren te worden. De bij is van nature geneigd een ronde honigbuis te bouwen, de ronde honigbuizen van zijn burens drukken aan alle kanten tegen de zijne aan -, daardoor ontstaat de zeskant. Dat drukken is het gevolg van de *drang* naar zelfbehoud. Zoo doet de bijengemeenschap zich voor als een verzameling zuiver-sluitende zeskanten -, resultaat van gedurig conflict. Een bij, die in zijn wijsheid de gemeenschap wil helpen en op eigen hand een zeskant bouwen, stuurt de boel in den war. Het zuivere passen en sluiten is alleen mogelijk als het individu gehoorzaamt aan zijn instincten en niet de tegennatuurlijke daad begaat gemeenschapsdier te *willen* wezen. Ziedaar in de bijen-gemeenschap de *plicht* van den Aanstoot voor de *harmonie* van het geheel[.]

De Aanstoot in de menschenmaatschappij is noodig om de gemeenschap aan het verstand te brengen, dat er ontevredenheid heerscht. Die heerscht altijd. De Aanstoot die de voorstanders der lijkverbranding met voorbedachten rade willen geven aan de *wetten* en aan hun Christelijke medeburgers heeft ten doel de

Regeering in te lichten ‘dat het zoo niet gaat’. Het horloge van de gemeenschap is altijd een paar eeuwen achter, de individuen zorgen, dat het van tijd tot tijd gelijk gezet wordt. Kleeren die te nauw worden, moeten - in een zuinig gezin eerst uitgelegd - en dan vervangen worden.

De gemeenschap knot den natuurlijken vrijheidslust van het individu. Het individu stelt paal en perk aan de overheerschingsdrang van de gemeenschap. Het heeft ten opzichte van de andere partij *geen rechten* -, het leeft zoo goed het kan, het heeft *geen plichten*, maar het bukt voor machten. Wie in zijn ijver te ver gaat, toont dat hij dit niet begrijpt en doet de gemeenschap kwaad, door een deel van zijn natuurlijke instincten onvervuld te laten. In dit verband mag en moet er niet anders dan tegenstand zijn, het afstooten als van magnetische polen.

Wat de gemeenschap in waarheid schooner en hooger maakt, is redelijkheid, liefde en overgave.

De Gemeenschap, die aanslagen op zichzelf strafbaar stelt, gaat begrijpelijkerwijs uit van de veronderstelling, dat hare instellingen voortreffelijk zijn en dat zij-zelf in hare huidige gedaante eeuwig is. Zij is dat echter *niet* en om diezelfde reden zijn hare instellingen op z'n best eenigen tijd voortreffelijk. Het is het recht en de plicht van het individu om het te doen blijken als hij vindt, dat de gemeenschap haar boekje te buiten gaat, dat de gemeenschap personen of groepen overlevert aan anderen, dat de (verouderde of verouderende) gemeenschap weigert rekening te houden met zijn inmiddels ontstane behoeften aan vreugde en vrijheid of zijn *aesthetische voorkeur*. Men kan zeggen, dat de stichters van het nieuwe crematorium geen ‘outcasts’ zijn, ze hebben 't in het algemeen ‘goed’ in deze gemeenschap -, zijn ze nu als ‘tegenbeleefdheid’ verplicht de begrafenis-wet te accepteren? In geenens deele. Zij bewijzen de gemeenschap met haar ‘aanstoot’ op den duur een dienst -, en toonen haar tegelijk, dat ze alleen dan haar inmenging waardeeren, als, die beteekent: *bescherming van zwakken*. De sterken hebben haar nimmer gevraagd, hunne geschillen te beslechten -, zij doen dat van nature liever zelf. Maar, zooals ik gister schreef, ieder is ‘de zwakke’ op zijn beurt. Niemand heeft Recht op zelfbehoud. Elk *streeft* naar zelfbehoud. De Gemeenschap acht deze drang zoodanig natuurlijk en noodzakelijk, dat zij het individu van elke beperking ontslaat, als het gaat om zijn zelfbehoud. Het is dan een zuivere strijd van man tegen man, kracht tegen kracht, waarin de gemeenschap als het nog noodig is, den zwakke beschermt, den onvoorbereid-aangevallene. Bij een duel treedt ze in het geheel niet op. Het is dus hier het algemeen principie van ‘bescherming der zwakken’ -, niet een bijzonder principie van ‘recht op Zelf-behoud’. Wie een recht op zelfbehoud erkent, ontkent de wettigheid van de doodstraf en den politieken moord.

Beschaving is orde

F.C.

Neen, Orde-in-slaafschheid is dressuur. Beschaving is: Begrip, is Liefde, is orde in vrijheid, is anarchie.

Elk individu heeft het recht door zijn optreden kenbaar te maken, dat hij slechts 'met God en zijn Geweten' wil te rade gaan -, dat hij anarchie begeert. De gemeenschap heeft de macht, hem dit optreden te beletten, als zij den tijd voor die anarchie nog niet gekomen acht. Ik heb dit niet als haar taak, maar als haar machtsmiddel aangetoond.

ACHTER HET BOEK

- 1962 EERSTE JAARGANG, AFLEVERING 1
Marcellus Emants, *Brieven aan Frits Smit Kleine*
Uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Pierre H. Dubois
- 1962 EERSTE JAARGANG, AFLEVERING 2 EN 3
H. Marsman, *Vijf versies van 'Vera'*
Ingeleid door Arthur Lehning. Verzorgd door Daisy Wolthers
- 1963 TWEDE JAARGANG, AFLEVERING 1
Dr. H.W. van Tricht, *Over de Tagore-vertalingen van Frederik van Eeden*
- 1963/1964 TWEDE JAARGANG, AFLEVERING 2 EN 3/DERDE JAARGANG, AFLEVERING 1
Jan ten Brink/Cd. Busken Huet, *Brieven aan de uitgever van het tijdschrift Nederland 1873-1886*
Uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Dr. L. Brummel
- 1964 DERDE JAARGANG, AFLEVERING 2 EN 3
De briefwisseling tussen P.N. van Eyck en H. Marsman
Ingeleid door Dr. H.A. Wage
Uitgegeven en van aantekeningen voorzien door A.P. Verburg
- 1965 VIERDE JAARGANG, AFLEVERING 1, 2 EN 3
De briefwisseling tussen Lodewijk van Deyszel en Arnold Ising Jr. 1883-1904 Deel I
Uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Harry G.M. Prick
- 1966 VIJFDE JAARGANG, AFLEVERING 1 EN 2
De briefwisseling tussen Lodewijk van Deyszel en Arnold Ising Jr. 1883-1904 Deel II
Uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Harry G.M. Prick
- 1966 VIJFDE JAARGANG, AFLEVERING 3
Willem Kloos, *Okeanos-fragmenten*
Uitgegeven en ingeleid door A.P. Verburg (nog te verschijnen)
- 1967 ZESDE JAARGANG, AFLEVERING 1 EN 2
S. Vestdijk, *Brieven uit de oorlogsjaren aan Theun de Vries*
Uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Theun de Vries
- 1967 ZESDE JAARGANG, AFLEVERING 3
Carry van Bruggen, *Vijf brieven aan Frans Coenen*
Uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door J.M.J. Sicking
- 1968 ZEVENDE JAARGANG, AFLEVERING 1, 2 EN 3
De studietijd van R.C. Bakhuizen van den Brink door brieven toegelicht
Met inleiding en aantekeningen uitgegeven door Dr. L. Brummel

1969

ACHTSTE JAARGANG, AFLEVERING 1, 2 EN 3

De briefwisseling tussen Arij Prins en Lodewijk van Deysel

Uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Harry G.M.
Prick (verschijnt november 1970)